

ANTIК DUNYO DAVLATI VA HUQUQI

Dilfuza Matkarimova Odilbekovna

UrDU akademik litseyi

tarix va huquq fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Davlat va huquq fani taraqqiyoti uzoq davrga ilk urug' qabilachilik munosabatlari shakillangan davrga borib taqalib, taraqqiy qilgan holatda hozirgi darajaga yetib kelgan va taraqqiyot bosqichida antik davr alohida o'rin tutadi ushbu maqola shu masalani o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: antik dunyo, shahar-davlatlar, yunon-axayyalik, monarxiya, qorong'i asrlar, polis, xalq majlislari, demokratik tizim, retsepsiya, pretor, huquqiy davlat, respublika.

Tarix fanida "Antik dunyo" iborasi, odatda, Qadimgi Yunoniston va Qadimgi Rim, shuningdek, ellinistik davlatlar tarixiga nisbatan ishlatiladi va Markaziy Osiyodagi ellinistik davlatlarga Salavkiylar, Yunon – Baqtriya va Parfiya kabi davlatlarni misol keltirsak bo'ladi.

Antik sivilizatsiya o'zining eng yuksak cho'qqisiga miloddan avvalgi I ming yillikda - yangi era I ming yilligining boshlarida erishgan edi.

Sivilizatsiyaning ilk o'choqlari va dastlabki shahar-davlatlar O'rta yer dengizi bo'g'ozida miloddan avvalgi III-II ming yilliklardayoq Sharq dunyosining muhim ta'siri ostida tashkil topgan.

Bolqon yarim orolining janubida va Egey dengizi qirg'oqlarida miloddan avvalgi III-II ming yilliklarda ilk shahar-davlatlarning, so'ngra esa ancha yirik davlatlarning tashkil topishi yunon-axayyaliklar tomonidan bu mintaqaning mahalliy tub aholisini (pelasglarni, minoylarni) bosib olinishi natijasi bo'lgan. Bu jarayonlar bir qator o'sib borayotgan yoki inqirozga uchrab borayotgan davlatlarni (Knoss, Miken podsholiklarini

va boshqalarni) keltirib chiqargan.

Bu davlatlarning monarxiya xarakteriga ega bo`lganligi, ularda yirik davlat - ibodatxona xo`jaligi va jamoa yerlarining mavjudligi ushbu davlatlarni Sharq despotiyasiga o`xshash bo`lganligidan darak beradi.

Qadimgi Yunonistonda davlatning tashkil topishidagi muhim xususiyatlardan biri shunda bo`lgan ediki, bu jarayonning o`zi qabilalarning ko`chib o`tishi va aralashuvi munosabati bilan to`lqinsimon, uzilib-uzilib sodir bo`lgan. Masalan, Yunonistonga miloddan avvalgi XII asrda shimoldan doriy qabilalarining bostirib kirishi davlatning tashkil topishidagi butun bir tabiiy jarayonni orqaga uloqtirib tashlagan. Doriylar istilosidan keyin kelgan "qorong`i asrlar" (miloddan avvalgi XII asr - VIII asrning birinchi yarmi), keyin esa arxaik davr ellinlarni yana qabilaviy davlatchilikka va shahar-davlatchiligiga qaytargan.

Yunonistonda davlatning kelib chiqishi jarayonida ichki va tashqi omillarning o`ziga xos o`zaro qo`shilib ketganligini ko`rish mumkin. Antik dunyoda davlatchilik tashkil topishi jarayonining xususiyatlarini ko`p jihatdan tabiiy-geografik omillar belgilab bergan.

Antik polis o`zining ichki tuzilishi nuqtai nazaridan yopiq davlat bo`lgan. Faqat qullar emas, begona chet elliklar, hatto, boshqa yunon shaharlaridan chiqqan kishilar ham davlatdan tashqarida qolgan.

Miloddan avvalgi VI-V asrlarda bir necha yuz qadimgi yunon polislari ichida harbiy jihatdan ancha yirik va kuchli ikkita shahar-davlat: Afina va Sparta birinchi o`ringa chiqqan.

Miloddan avvalgi I asrga kelib Rimda ham polis tizimi tugagan.

Xo`sh qadimgi yunon dunyosining huquq tizimining umumiy va o`ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat. Huquq antik davrda fuqarolik jamiyatini va uning madaniyati elementlarini mustahkamlovchi omillardan biri sifatida birdaniga kamolotga va takomilga erishmadi. Huquq o`z rivojlanishining ilk bosqichlarida yuridik texnikasi va asosiy institutlarining ishlab chiqilishi darajasi bo`yicha Sharq mamlakatlari huquqiy

tizimiga o`xshash bo`lgan. Antik Yunonistonda va Rimda huquqning rivojlanishi alohida polislar doirasida amalga oshirilgan va alohida shahar-davlatlarda demokratik institutlarning rivojlanish darajasi huquqda o`z aksini topgan Polis tizimining o`rnatilishi huquq ijodkorlik faoliyatining va uning asta-sekin diniy-mifologik niqoblardan xalos bo`lishi natijasi bo`lgan. Yozilmagan odatlar o`rniga yozma qonunchilik kelgan. Huquq, shunday qilib, antik dunyoda polis hayotini tartibga soladigan nufuzli va majburiy me`yorlar majmuiga aylangan.

Urf-odatlarini emas, balki qonunlarni huquq ijodkorligining asosiy shakli sifatida e`tirof etilishi (Yunonistonda) yoki ularni huquqning muhim manbalaridan biri sifatida o`rnatilishi (Rimda) odat huquqini kodifikatsiya qilish yo`li bilan amalga oshirilgan. Yunon an`analariga asosan huquqning bunday qadimiy kodifikatsiyalari Zalevka tomonidan Loqoada (Italiya), shuningdek, Xaronda tomonidan Katon (Sitsiliya)da o`tkazilgan edi. Shunga o`xshash huquq to`plamlari boshqa yunon shahar-davlatlarida ham, jumladan, Afinada miloddan avvalgi VII asrning oxirida (Drakont qonunlari) tuzilgan.

Afinada xalq majlislari tomonidan yangi demokratik qonunlarning qabul qilinishi tartibi miloddan avvalgi VI asrda Salon va Klisfen islohotlari bilan joriy qilingan. Rimda esa an`anaviy huquqiy odatlar qayta ishlanib, XII jadval qonunlarida yozib qo`yilgan. Bu qonunlarda, shuningdek, xalq majlislarining qarorlari qonun hisoblanadi, degan qoida nazarda tutilgan.

Salon aytganidek, jamiyat hayoti umum roziligi asosida qabul qilingan huquq va qonunlar bilan tartibga solinishi lozim. Yunon shahar-davlatlarida fuqarolar bolalik chog`idan boshlab qonunlarga va polisda o`rnatilgan tartiblarga bo`ysunish va ularni hurmat qilish ruhida tarbiyalanganlar. Suqrot ta`kidlaganidek, polis qonunlari aql-idrokka borib taqaladi. Suqrot qonunlar hamma afinaliklar tomonidan so`zsiz bajarilishi lozimligini targ`ib qilgan.

Afinada, garchi qonun chiqarishning demokratik tizimi o`rnatilgan, huquq fuqarolar ko`z o`ngida akl-idrok va haqiqat bilan birga qo`shilgan, o`ziga xos huquqiy

davlat tashkil etilgan bo`lsada, bu qullar va chet elliklar uchun emas edi.

Rim jamiyatida esa huquqqa sig`inish va qonunlarni hurmat qilish yanada ko`proq darajada vujudga kelgan. Respublika qonunlariga so`zsiz amal qilish rimliklar uchun faqat yuridik majburiyat emas, balki sharaflilik hisoblangan. Rim respublikasining o`z huquqi va qonunlari bilan bog`liqligi mashhur rim yuristi Sitseron tomonidan ham ta`qidlangan edi. Sitseronning ko`rsatishicha, davlat uning barcha a`zolarining umumiy manfaatlarini ifoda etuvchisigina emas, balki huquq masalalarida o`zaro kelishuv bilan bog`langan ko`p kishilarning birlashmasi hamdir. Shunday qilib, huquqiy davlat g`oyasi Rim respublikasidan ham boshlangan.

Shu narsa tasodif emaski, Rim jamiyatida qadimdan qonunlar muqaddas sanalgan, qadimgi dunyo uchun ancha takomillashgan huquqiy tizim ishlab chiqilgan. Bu huquqiy tizim yaxlit va keng qamrovli xarakter kasb etgan. Rim huquqi tarixda birinchi marta huquqiy bilimlarni aniq tizimga solingan, juda puxta ishlab chiqilgan namunasi sifatida maydonga chiqqan. Klassik rim huquqi - antik va butun qadimgi dunyo huquqi tarixidagi eng yuksak cho`qqidir. Antik dunyoning eng buyuk yutuqlaridan biri - rim xususiy huquqidir.

Rimda mansabdor shaxslarning va avvalo pretorlarning, shuningdek taniqli "klassik yuristlarining" kuchi bilan xususiy mulkchilikka asoslangan oddiy tovar-pul munosabatlarini yuridik tartibga solishning eng maqbul tartibni o`rnatuvchi huquqiy tizim yaratilgan. Uzoq davom etgan rivojlanish davomida erishilgan huquqning takomillashgan shakllari va mazmuni, mantiqiy asoslanganligi, qat`iy va aniq bayon qilinganligi uni keyingi davrlarda retsepsiya qilinishiga (andoza qilib olinishiga) sabab bo`lgan.

Rim huquqini ba`zi istisnolar bilangina quldorlik huquqi deyish mumkin, chunki u butun antik dunyoda klassik qullik juda rivojlangan bir sharoitda paydo bo`lgan. Shu bois mazkur tarixiy sharoitlar huquqda o`z ifodasini topmasdan iloji yo`q edi. Lekin, shubhasiz, rim huquqining asosiy mazmunini quldorlik emas, balki uning nozik yuridik texnikasi oldindan belgilab bergan.

Rim davlati tarixining ilk bosqichlarida ham jamiyatda patriarxal turmushning ko`pgina elementlari saqlanib qolgan bir sharoitda, tovar-pul munosabatlari uncha rivojlanmagan bir paytda, rim huquqi an'anaviyligi, ras-iyatchiligi va iqtisod oborotini to`xtatib turgan murakkab odatlari bilan ajralib turgan. Rimning shahar-respublikasidan asta-sekin yirik sivilizatsiyaga aylanishi faqat qulchilikning o`sishti natijasi emas, balki tovar ishlab chiqarishning, oqibatda, butun qadimgi dunyo tarixida eng murakkab bo`lgan bozor xo`jaligining tashkil topishi natijasi bo`lgan. Ijtimoiy-iqtisodiy hayotning ana shunday murakkab va muhim tomonlarini endi qadimgi eski huquqiy tizim bilan tartibga solib bo`lmas edi.

Xususiy mulkchilikning kuchi va unga asoslangan tovar oboroti eskirgan va qiyinchilik tug`dirayotgan huquqiy shakllarni sindirib tashladi. Ularning o`rniga yangi va texnik-yuridik jihatdan takomillashgan, nozik bozor munosabatlari tartibga solishga, rivojlangan fuqarolar jamiyatining boshqa ehtiyojlarini qondirishga qodir huquq yaratilgan. Aynan shunday ko`rinishda rim huquqi turli tarixiy sharoitlarda qo`llanadigan universal huquqiy tizim bo`lib qolgan. Rim huquqi bilan birga sivilizatsiya tarixiga ulkan madaniy qimmatga ega bo`lgan rim yurisprudensiyasi ham kirgan. Rim yurisprudensiyasi asosida yuridik kasb tug`ilgan, unga mos ravishda esa maxsus huquqiy ta`limga asos solingan.

Garchi antic dunyo huquq tizimi sharq davlatchiligi huquq tizimi asosida shakillangan bo`lsada alohida demokratik elementlarni o`zida mujassamlashtirgan holatda shakillana oldi va hozirgi kunda ham antic dunyo huquqiy elementlaridan ko`p sohalarda foydalanib kelmoqdamiz. Antik huquq tizimi zamonaviy huquq tizimini shakillanishiga poydevor bo`la oldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

2. П.Н.Галанза. История государство и право зарубежных стран. М.1998.
3. Z.Муqimov.Chet mamlakatlar davlati va huquqi tarihi. Samarqand.1992.
4. К.Н.Батыр и Е.В.Поликарпова. Всеобщая хрестоматия истории государство и

право. М. 1996.

5. Черниловский З.М. Всеобщая история государство и право . М.1996.

6. О.А.Жидкова. Н.А.Карашениникова. История государство и право зарубежных стран. Норма.М.2004. 1-часть.

7. О.А.Жидкова. Н.А.Карашениникова. История государство и право зарубежных стран. Норма.М.2004. 2-часть.

8. Н.Muhamedov Horijiy mamlakatlar davlat va huquqi tarihi.T., Adolat.1999.1- qism

9, Н.Muhamedov Horijiy mamlakatlar davlat va huquqi tarihi.T.,TDYuI..2005.1- qism

